

Лілія Межевська

заступник директора ННІ
права та інноваційної освіти
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ТРУДОВІ ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Від початку широкомасштабної агресії на тимчасово окупованих територіях України постало надзвичайно складне питання: як гарантувати дотримання трудових прав осіб, які опинилися під іноземною окупацією, а також забезпечити їм соціальний захист. Міжнародне гуманітарне право, хоч і не охоплює всі аспекти трудових відносин, встановлює фундаментальні принципи захисту цивільного населення, серед яких – заборона примусової праці й обов’язкове належне матеріальне забезпечення працівників.

У контексті російської агресії та окупації частини українських територій моніторинг і захист трудових прав громадян на тимчасово окупованих територіях набуває особливої значущості. Головну роль для реалізації цих прав мають міжнародні конвенції, які:

- забороняють примусову працю (Конвенція МОП № 29, 1930) та встановлюють чіткі виключення, пов’язані виключно з кримінальною відповідальністю та надзвичайними обставинами;

- закріплюють гарантії соціального захисту та рівності в оплаті, умовах праці й доступі до страхових виплат (Конвенція МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення, 1952);

- гарантують право на свободу об’єднання та колективні переговори (Конвенції МОП № 87 і № 98), що є ключовими механізмами захисту інтересів працівників за будь-яких політичних умов.

Забезпечення трудових і соціальних прав громадян на тимчасово окупованих територіях потребує скоординованих зусиль держави, міжнародних організацій та громадянського суспільства. Моніторинг МОП і посилення міжнародних механізмів реагування – ключові компоненти, що дозволяють не лише фіксувати порушення, а й домагатися їхнього усунення та відновлення прав постраждалих.

Інтеграція цих норм у судову й адміністративну практику дає змогу притягувати до відповідальності державу-окупанта за невиконання соціально-трудових зобов’язань та забезпечувати відновлення справедливості для цивільного населення [1, с. 409].

Міжнародно-правові гарантії заборони примусової праці під час

окупації:

1. Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни (12 серпня 1949 р.).

Стаття 51 забороняє змушувати цивільних осіб до виконання будь-яких примусових робіт із застосуванням сили з боку окупаційних органів влади.

Виконання робіт може вимагатися лише на території окупації, де перебуває особа, і, наскільки це практично можливо, за її звичайним місцем роботи.

Окупаційна держава зобов'язана:

- оплачувати працю відповідно до характеру виконуваних обов'язків та фізичних і розумових можливостей працівника;
- підтримувати умови праці не гірші, ніж ті, що були до окупації;
- утримуватися від мобілізації цивільних до будь-яких військових або напіввійськових формувань.

Гаазька конвенція (IV) про закони та звичаї війни на суходолі (18 жовтня 1907 р.).

Стаття 55 проголошує, що окупаційна влада є лише розпорядником (узуфруктуарієм) державної власності на окупованій території.

Це накладає на окупанта обов'язок зберегти капітальну вартість:

- будівель, лісів, сільськогосподарських угідь тощо;
- забороняє використовувати цивільних для руйнівних або надмірно виснажливих робіт.

Європейська конвенція з прав людини (1950 р.).

Стаття 4 проголошує загальну заборону примусової або обов'язкової праці. Дозволені лише чітко визначені винятки:

- загальнообов'язкові громадські роботи;
- роботи, призначені судом як покарання;
- інші виняткові випадки, прямо передбачені в Конвенції.

Хоча практика ЄСПЛ щодо трудових прав на окупованих територіях поки обмежена, Суд розглядає скарги, пов'язані з фактом примусового залучення до праці та порушенням захисту від експлуатації.

Принципи ООН з питань бізнесу та прав людини закріплюють відповідальність держав та підприємств за попередження й усунення негативних наслідків у сфері трудових прав, навіть у воєнних або постконфліктних умовах [2, с. 154].

Практика застосування та проблемні аспекти: насамперед, ключовим викликом є забезпечення реального доступу постраждалих до форумів захисту прав – національних судів чи міжнародних інституцій. Нестача безпечних каналів подання скарг ускладнює ефективне застосування вказаних конвенцій.

Окупаційна влада часто уникає прозорого обліку залучених до праці осіб, а міжнародні місії обмежені в оперативному контролі на об'єктах, що ускладнює документування порушень.

Комплекс вказаних міжнародних норм створює чітку заборону на

використання сили для залучення цивільного населення до праці на окупованій території. Окупаційна держава має забезпечити оплату та умови праці на довоєнному рівні, не допускати виснажливих чи руйнівних робіт і утримуватися від будь-яких форм експлуатації та залучення до військових формувань. Водночас національні органи та міжнародні судові інстанції мають право й обов'язок фіксувати та переслідувати порушення цих норм.

1. Обушенко Н. М. Судовий захист прав і свобод людини в умовах воєнного стану. *Грааль науки*. 2025. № 50. С. 407–412.

2. Обушенко Н. М., Межевська Л. В. Якісний та ефективний вплив міжнародно-правових актів на формування трудового законодавства в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4 (119). С. 151–156.

Денис Моїсєєнко

доцент кафедри теорії, історії
держави і права та міжнародного права
Класичного приватного університету,
кандидат юридичних наук

ПОНЯТТЯ «ВРАЗЛИВІ КАТЕГОРІЇ НАСЕЛЕННЯ» В ОСМИСЛЕННІ ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII, до вразливих груп населення належать особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників [1].

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну в лютому 2022 року кардинально змінило підходи до розуміння соціальної вразливості. Традиційно поняття «вразливі категорії населення» охоплювало осіб з інвалідністю, людей похилого віку, дітей, малозабезпечених, безпритульних тощо. Однак у контексті збройної агресії виникли нові форми вразливості, що вимагають переосмислення законодавчих підходів та соціальної політики.

Починаючи з подій на Донбасі 2014 року, і особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, ця категорія значно розширилася і наразі також включає:

- внутрішньо переміщених осіб (ВПО);
- осіб, які перебували в окупації;
- осіб, які втратили житло та/або інше майно внаслідок збройної агресії;
- осіб, які зазнали поранень, соматичних або психічних вад/захворювань внаслідок збройної агресії;